
Dr Jaša ROMANO

KROZ ŽIVOT ČASNO I S LJUBAVLJU

Rođen je 1908. u Banjaluci od oca *Rabina Menahema Romana* i majke *Rašele*, devojачko *Kamhi*. Imao je dva brata i dve sestre. *Sestra Rikica* stradala je u logoru *Sajmište* kod Beograda.

Završio je *Veterinarski fakultet* u Zagrebu 1932, a dve godine kasnije odbranio je doktorsku disertaciju.

Službovao je u raznim mestima u Srbiji, a 1941. godine rat ga je zatekao u Loznici. Po dolasku Nemaca, priključio se oslobodilačkom pokretu. Nalazio se na visokim vojnim dužnostima.

Nosilac je *Partizanske spomenice 1941.* i brojnih visokih vojnih priznanja.

Napisao je više naučnih i istoriografskih knjiga, publikacija i članaka. Između ostalog, autor je dela od velikog dokumentarnog značaja o stradanju Jevreja u vreme Holokausta u Kraljevini Jugoslaviji: „*Jevreji Jugoslavije 1941–1945. žrtve genocida i učesnici NOR*“.

Oženio se 1945. godine, odmah po završetku rata, sa *Nadom*, rođenom *Marčinković*, sa kojom ima dva sina i od njih tri unuke.

Priloge o ovom izuzetnom čoveku napisali su njegova supruga *Nada*, dr *Eta Najfeld* i sinovi *Nenad* i *Predrag*.

I DEO

Moj suprug je bio veoma dobar životni saputnik i otac. Bio je osećajan. Voleo je svoj jevrejski narod i, koliko god je mogao, pridržavao se običaja i života svoga naroda.

Rođen je u patrijarhalnoj porodici, od oca rabina Menahema Romana i majke Rašele, devojačko Kamhi. Imao je dva brata i dve sestre. Sestra Rikica stradala je u logoru Sajmište kod Beograda. Njen muž, dr Krishobci, stradao je u logoru Šabac.

Bili smo u braku skoro 50 godina. Izrodili smo dva sina, koji su oženjeni i obojica završili visoke škole. Imamo tri unuke, vredne i dobre devojke: Ninu, Maju i Saru. Sve tri završile su fakultete.

Mnoge lepe godine i uspomene vezuju me za moga supruga Jašu. Pored toga što je imao puno obaveza u službi, mnogo pažnje i ljubavi pružao je porodici. Unuke je beskrajno voleo. Koliko god je mogao, svima je pružio dobar i častan život.

Kada smo odlazili na godišnji odmor, obično smo išli preko Sarajeva da bismo videli njegove roditelje. U kući njegovih roditelja strogo su se pridržavali jevrejskih običaja. Na primer, hrana je uvek bila košer. Molitve, uobičajene pre i posle jela, nikada nisu izostajale. Svakog blagdana su bila zastupljena jela i ostalo što je uobičajeno za praznik. Baka Rahela se, obično subotom, oblačila svečanije. Već je bila u godinama kada sam je upoznala kao majku moga muža. Veliko poštovanje smo svi imali prema njima. Poljubili bismo joj ruku, Jaša nije pušio subotom, svečani ručak je obično bio uz molitvu i svi smo bili prekrivene glave.

Kada sam se udala za Jašu, imala sam običaj da mu uredim uniformu (tada je samo uniformu nosio). Čudila sam se zašto u džepu uvek ima komadić suvog hleba. Jednom sam ga upitala za to. Rekao mi je da mu je to u ratu davalo osećaj da ima hleba iako je u stvari bio više gladan nego sit.

Takođe, jednom sam ga upitala kako to da se nije pre oženio. Rekao mi je:

„Nisam hteo da moja buduća supruga i deca stradaju, pa ako moram da stradam, bolje da stradam sam“. Dodao je da je video šta se događa sa Jevrejima u susednim zemljama i nije mogao da bude spokojan.

Jaša je bio veoma pobožan. Molio se Bogu, decu je uvek ispraćao sa molitvom kada bi išla na odmor, čak i kada su bila odrasla. Često smo

išli u hram na pomen ocu ili majci. Posmatrala sam ga u hramu, sa strane, gde su bile žene. Unosio se u molitvu sa velikom pobožnošću.

Još puno toga lepoga imala bih da kažem o Jaši jer je bio izuzetan čovek, pun ljubavi, ozbiljan i radan, nikada nikome nije učinio ništa nažao, bilo šta da je u pitanju. Naprotiv, pomagao je svima sa kojima se susretao, kako je kad mogao.

U živom sećanju ostao mi je trenutak kada je jednom sa drugovima morao da ide na put, u obilazak neke jedinice. Rekao je da će se vratiti kasno naveče. Međutim, vratio se poslepodne. Bila sam začuđena i pitala ga: „Kako to, jesu li se svi drugovi vratili?“ „Ne, oni su završili posao i otišli negde na ručak“, odgovorio mi je. Ponovo sam ga upitala: „Zašto nisi i ti?“ Nije ništa rekao nego je iz džepa uniforme izvadio novac koji nije potrošio i rekao: „Evo ti dnevnica koju nisam potrošio i kupi nešto deci.“

To su samo neke od brojnih uspomena i sećanja. Mnogo čega odricao se samo da bi nama bilo bolje. Jednom rečju, bio je pošten i vredan. Radio je noću, prekucavao radove i obavljao druge poslove da bi nama omogućio da bolje živimo. Mnogo toga sam o životu naučila od njega. Pričao mi je o patnjama jevrejskog naroda, o čemu sam i sama dosta znala. Živeći sa njim i potpunije upoznavši narod kojem je pripadao, zavolela sam Jevreje i u svima njima videla divan, vredan i pošten narod.

II DEO

Ovo pišem po sećanju, iz onoga što sam za sebe sačuvala iz priča mog pokojnog muža.

Kada je 1941. godine počeo rat, Jaša je sa službom bio u Srbiji, u gradu Loznici. Čim su Nemci ušli u Loznicu, odmah su počeli sa naredbama koje su pogadale Jevreje. Jaša je bio otpušten iz službe. Nekako je, krijući se, uspeo da se domogne Sarajeva da bi video šta je sa roditeljima. Kada je stigao u Sarajevo, dogovorio se sa roditeljima da se on ipak, nakon dva dana, vrati u Loznicu jer je tamo imao veće mogućnosti da reši kako i gde da se skloni. Istog dana u Sarajevu Nemci su izdali naredbu da se svi Jevreji moraju javljati na određeno mesto. U početku Jevreje su slali na teške i prljave fizičke radove. Oni bi se ujutro javljali, a uveče bi ih puštali kućama. Tako je i Jaša bio određen da celog dana unosi ugalj u hotel „Evropa“. Na kraju, rešio je da se više ne javlja na rad i odlučio da se vrati u Loznicu, odande pridruži Mačvanskom partizanskom odredu i uključi u Narodnooslobodilački

pokret. Pop Vlado Zečević mu je poručio da se javi, odnosno pridruži Lozničkom odredu. Tako je postao borac Narodnooslobodilačkog pokreta. U martu 1942. nalazio se pri Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske.

*JAŠA i NADA sa decom u Skoplju
1953. godine*

partizanskim jedinicama i tako se spasili.

Kada je Sarajevo dočekalo oslobođenje, Jaša je otišao do stana svojih roditelja da nešto sazna o njima. Zazvonio je na poznata vrata. Otvorila ih je neka žena. Pitala ga je šta traži, a on je rekao: „Samo da pitam, od kada vi tu stanujete?“, na šta je ona odgovorila: „Od 1941.“ „A do tada su tu bili i živeli moji roditelji“, reko je. Sa vrata je već poznao stvari svojih roditelja: tepih, čiviluk i još ponešto. Pitao je: „Čije su to stvari?“, na šta je jedan mlađi čovek izašao iz jedne sobe i rekao: „To je sve naše“. A Jaša je ugledao na njemu gornji deo svoje pidžame: „Je li i to tvoje? To na tebi je moja pidžama, ostala je kod mojih roditelja prilikom jednog od brojnih dolazaka kod njih. Ja sam sin tih Jevreja, kako ste mi rekli“. Razgovor se na tome završio, a Jaša je sa svojom jedinicom otišao dalje, prema Karlovcu i Zagrebu, jer još nije bio kraj rata.

Iako po struci doktor veterinarskih nauka, godine 1943. raspoređen je u sanitetsku službu Šeste krajiške brigade, a 1944. za načelnika saniteta 39. divizije. Ubrzo po dolasku na ovu dužnost, postavljen je za načelnika Petog korpusa i na toj dužnosti ostao do kraja rata.

Uglavnom je učestvovao u ratnim operacijama koje su se vodile u Bosni. Koliko znam, u jednom periodu, dok je bio u sanitetskoj službi, obavljao je taj posao zajedno sa dr Etom Najfeld i njenim mužem dr Alfredom Najfeldom. U više navrata mi je pričao o njima i veoma ih je cenio kao iskrene prijatelje i divne ljude. Bio je srećan što su se i oni pridružili

III DEO

Pišem onako kako se čega setim...

Jašin stariji brat, dr Samuel Romano, 1941. godine bio je određen da, kao i drugi Jevreji lekari, u Slavoniji radi na suzbijanju endemskog sifilisa. To je bila takozvana Nezavisna Država Hrvatska (NDH). Jedan od uticajnih ljudi u selu u kojem je tada bio Samuel, zapravo čovek uticajan i na tadašnu vlast, jednom mu je rekao: „Doktore, majka mi je bolesna, ako je izlečiš nećemo te dirati“. Naravno, majku mu je izlečio. Zauzvrat mu je učinio i to da roditelje iz Sarajeva dovede u selo. Oni su došli vozom, sa jednim ustaškim vojnikom, kao da ove stare Jevreje vodi u logor u Gradišku.

Tako je ovaj čovek spasio roditelje Romano. Živeli su i krili se u Petrovom selu i oblačili se kao seljaci. Sami meštani su rekli tada vodećim ljudima u selu: „Ako doktora odvedete, svi ćemo otići u šumu. On nas sve leči besplatno i daje nam pomoć i savete.“ Selo je bilo siromašno, nisu imali ni lekara ni lekova. Tako su dočekali kraj rata.

Čim je Nova Gradiška oslobođena, dr Samuel i roditelji su otišli u taj grad. Rat je bio završen 1945. i Jaša je iz Zagreba otišao u Novu Gradišku da čuje ili sazna nešto o svojim, jer je nešto bio načuo. Kada je stigao, upitao je nekog čoveka: „Je li, družo, ima li tu neki doktor?“ Ovaj mu je rekao da ima i da ide u ulicu gde lekar pomaže i previja ranjenike. „Ima li koga?“, upitao ga je Jaša. „Ima stare roditelje“.

Tako je Jaša stigao do kuće u čijoj su kapiji ležali vojnici i ranjenici. Kada je ušao u prostoriju koja je služila kao kuhinja, ugledao je svoju staru majku okrenutu ka šporetu, kako nešto sprema. Samo je

NADA i JAŠA 1955. godine

glasno pozvao „majko“. Nije ga dobro čula pa je, ne okrećući se, rekla: „Eno ti na klupici kanta i lončić, pa uzmi vode i pij!“ Mislila je da je jedan od vojnika koji su stalno ulazili i tražili vode. Njegov otac, stari rabin Menahem Romano, prepoznao je sinovljev glas i iz sobe izašao srećan što je ugledao svog sina Jakoba, oficira Narodno-oslobodilačke vojske, zdravog i živog. Nastalo je veselje i plač. Jaša se vratio u Zagreb na dužnost sutradan, ali tada presrećan što ih je našao.

Treći brat, Majer, bio je u logoru Osnabrik, u Nemačkoj (zabližen je kao rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije). Posle mesec dana došao je i on u zemlju.

To su uglavnom moja sećanja o tome kako se spasila porodica Romano.

Zagreb je oslobođen 8. maja 1945. Tamo smo se upoznali i vrlo brzo venčali.

Dr Eta Najfeld: MOJ PRIJATELJ JAŠA ROMANO

Sreli smo se sa Jašom u julu 1944. godine, moj muž, dr Alfred Najfeld i ja, u redovima Narodnooslobodilačke vojske. Bilo je to u selu Sokolovu, u zapadnoj Bosni. Tada je Jaša bio referent saniteta 39. krajiške divizije, a moj muž određen za upravnika bolnice iste divizije. Ja sam vodila zarazno odeljenje te bolnice.

Naš prvi susret u bolnici u Sokolovu bio je početak jednog bliskog i nepomućenog prijateljstva sve do Jašine smrti. Kad god bismo uhvatili vremena, a to je obično bilo naveče, kad su sve dužnosti i obaveze bile završene, sedeli smo nas troje i pričali. O čemu? Uvek o našoj jedinjoj preokupaciji: šta se to dešava u logorima? Da li se naši javljaju? Ko još nije odveden u logore? I tako redom. I tako stalno. Mi još tada nismo ni shvatili ni mogli da dokučimo veličinu i strahotu tragedije našeg naroda, jer ni na radiju iz Londona, niti iz Sovjetskog Saveza, nije se baš mnogo govorilo o logorima. Velike sile saveznice imale su svoje probleme i interese. Logori u kojima su ubijani Jevreji nisu bili od prioritarnog interesa saveznicima.

Jaša je, kao i mi, brinuo za sudbinu jevrejskog naroda za koji je bio duboko vezan. To ga je od prvog dana ustanka protiv nacizma opredelilo za jedinu opciju koji smo mi Jevreji Jugoslavije imali, a to je da se zajedno sa drugima borimo protiv nacističkog zla.

Jaša je bio izvanredan organizator saniteske službe: u borbama i okršajima uvek je dobro procenio gde treba da postavi sanitetsku službu, vodeći računa da se štede i ljudi i sredstva. Kako je u svakom po-

slu kojeg se prihvatao bio krajnje obazriv i precizan, katkad je dolazio u sukob sa ljudima koji nisu mogli ili nisu hteli da ga razumeju.

Dr JAŠA ROMANO sa suprugom NADOM prilikom promocije njegove knjige 1980. godine u Beogradu

Jašu su krasile najlepše ljudske osobine: poštenje, pravednost i istinoljubivost. Bio je uporan, marljiv i predan svakom radu. Neću zaboraviti sedeljke u našoj kući nakon zavšetka rata. Nastavile su se priče iz Sokolova, ali sada još žalosnije i još dramatičnije jer su naša strahovanja i crne slutnje postale stvarnost. To je Jašu navelo da napiše svoje najznačajnije delo: „Jevreji Jugoslavije 1941–1945. žrtve genocida i učesnici NOR“. Putujući od jednog do drugog kraja zemlje, tražujući minuciozno za svakim podatkom do kojeg je mogao da dođe, posvetio je svoj život sudbini Jevreja Jugoslavije. I danas, nakon toliko godina, kada treba da se sazna o bilo kom članu naše bivše zajednice, važi pravilo: „Pogledaj u Jašinu knjigu!“

Ja lično moram Jaši da zahvalim za jedan poklon i pažnju koju ću pamtiti celog života. U maju 1945. sreli smo se Jaša i ja kada je 2. armija oslobađala Zagreb. Ja sam u naručju nosila mog sina Igora koji se rodio u partizanima. Igor je bio bosonog. Jaša me ugleda i zapita: „Zar ti dete nema cipele?“ Ja odgovorim: „Odakle bi imalo?“ Na to mi Jaša kaže: „Sutra ću ti doneti kožu kojom su opšivene pantalone nemačkih konjičkih oficira pa napravi detetu cipele“. Tako je moj sin dobio prve cipele zahvaljujući Jaši. Hvala mu za cipele i za iskreno i lepo prijateljstvo.

VINJETE IZ OČEVOG ŽIVOTA

NENAD ROMANO: Pričao mi je da je jednom prilikom, kao desetogodišnjak, kada je gostovao cirkus u Banjaluci, prihvatio da ga obuku kao klovna i postave ispred cirkuske šatre sa megafonom kojim je pozivao narod da dođe na *restive*. Za tu uslugu dobio je besplatan ulaz na cirkusku predstavu. Nevolja je nastala kada ga je jednom prilikom ugledao stariji brat Samuel i, naravno, prijavio ocu.

Kasnije, kada sam odlučio da upišem fakultet dramskih umetnosti, šalio sam se sa njim da „iver ne pada daleko od stabla“ i da „krv nije voda“ i da mi je ljubav prema umetnosti verovatno nasleđena od njegovih „slavnih“ cirkuskih dana.

Usredsređen na svoj naučni rad, nije ni primećivao da je „fića“ kojeg je kupio šezdesetih, a kojeg je moj brat prepravio za trke, dobio široke gume, veoma bučan motor i specijalna sportska sedišta u koja je teško ulazio, a još teže izlazio kada bi ga moj brat negde vozio.

Bio je veoma strog i zahtevao je izuzetan uspeh u mom i bratovljevom školovanju. Naravno, kad smo brat, inženjer Predrag Romano, i ja odrasli a on ulazio u poznije godine, postajao je „mekši“. Definitivno je postao blag po rođenju prve unuke.

PREDRAG ROMANO: Imao sam 17 godina i bili smo na letovanju u Malinskoj. Jednoga dana, po dolasku na plažu, bili smo grubo napadnuti od jednog krupnog Nemca koji je tvrdio da je rezervisao to mesto na plaži. U tom trenutku, moj otac, koji nikada nije bio jak čovek, isprsi se pred tom ljudinom i mirno mu reče na perfektnom nemačkom: „Gospodine, u ovoj zemlji Nemci nikada ništa ne mogu rezervisati!“ Čovek se bez reči povukao.

Nikada se mom ocu nisam zahvalio za taj postupak. Evo, činim to ovim putem...